

The Effectiveness of the Model of Psychological Education for Children of Divorce in Relation to Emerging Social Harms on Reducing High-Risk Behaviors in Children of Divorce

Chiman Mustafapour¹ Parviz Karimisani^{*2} Asadollah Vaisi³

1. Ph.D. Candidate of specialized family counseling, Sanandaj Branch, Islamic Azad University, Sanandaj, Iran
<https://orcid.org/2667-4647-0008-0009>
2. Associate Professor of Psychology and Counseling, Shabestar branch, Islamic Azad University, Shabestar, Iran
<https://orcid.org/0000-0002-1972-2199>
3. Assistant Professor of Counseling, Tehran Payam Noor University, Tehran, Iran.
<https://orcid.org/0000-0001-6685-1121>

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Paper

Article History:

Received:

October 2, 2024

Accepted:

March 15, 2025

Keywords:

New social injuries, children of divorce, psychological education.

Introduction: Nowadays, families in every society suffer from many damages, one of which is divorce. The aim of this research was to investigate the effectiveness of the model of psychological education for children of divorce in relation to emerging social harms on the reduction of high-risk behaviors in children of divorce. **Methods:** In terms of the purpose, the research was fundamental-applied and in terms of the type of data, it was a semi-experimental type with a pre-test and post-test design with a control group. The statistical population of the research included all divorced children who referred to counseling centers in Bukan city in the spring of 2022. In this research, 30 children were selected as a sample from among the children who referred to counseling centers in Bukan city, using a staged sampling method, and they were randomly assigned into two experimental (15 people) and control (15 people) groups. The research tools included a questionnaire. The newly emerging social damage was Ranjdoost (2019). Descriptive statistics (mean, standard deviation, skewness and kurtosis, frequency, table and graph) and inferential statistics (variance analysis test) were used for data analysis. **Findings:** The results indicated that the model of psychological education for children of divorce in relation to emerging social harms is effective in reducing risky behaviors in children of divorce. **Conclusion:** In line with psychological education for children of divorce, they learn how to control their behavior in relation to emerging social harms and engage in less risky behaviors.

Cite this article:

Mustafapour, Ch., Karimisani, P., Vaisi, A. (2025). The Effectiveness of the Model of Psychological Education for Children of Divorce in Relation to Emerging Social Harms on Reducing High-Risk Behaviors in Children of Divorce. Journal of Islamic-Iranian Family studies. 5(1), 1-17.

Parviz Karimisani

Corresponding author

Address: Department of Psychology and Counseling, Shabestar branch, Islamic Azad University, Shabestar, Iran

Email: karimisani.counsel@gmail.com

Extended Abstract

Introduction

Emerging social harms are shaped by each society's culture and family norms, so findings from other cultures cannot be directly applied (Qolizadeh, 2019). Reducing these harms requires redefining family roles within the cultural context. Psychological education can help children of divorce avoid risky behaviors by enhancing life skills, emotion regulation, stress management, self-esteem, and self-awareness. Its effectiveness increases when tailored to children's circumstances and delivered through accessible methods such as therapeutic games, art, drama, or interactive media (Shanholtz et al., 2017). Despite the prevalence of social harms in Iranian society, few programs address them, highlighting a research gap. This study aims to examine the effectiveness of a psychological education model in reducing high-risk behaviors among children of divorce.

Methodology

The present study employed a quasi-experimental design with pre-test, post-test, and three-month follow-up. The population consisted of all divorced children aged 9–12 in Bukan city who were living with their mothers. Conducted in 2020 in collaboration with local counseling centers, a total of 30 children were selected through convenience sampling and randomly assigned to three equal groups: (1) children receiving a psychological education intervention, (2) their parents attending an educational program, and (3) a control group with no intervention. Data were collected using a demographic questionnaire, the Standard Emerging Social Harms Questionnaire (Ranjdoost, 2019), and the High-Risk Behaviors Scale (Mohammad Khani, 2008). The intervention, adapted from Pedro-Carroll and Cowen (1985), comprised 15 group sessions designed to reduce the psychological and social harms of parental divorce. The program focused on enhancing children's adaptation and promoting healthier relationships through emotion recognition, problem-solving skills, self-esteem enhancement, role-playing, and play therapy.

Results

In this study, all participants were of the same gender, and each of the two groups (experimental and control) consisted of 15 individuals. The participants' ages ranged from 10 to 12 years. Based on the age distribution, in the psychological education group, 33.3% of the participants were 10 years old, 53.3% were 11 years old, and 13.3% were 12 years old. In the control group, 60% were 10 years old, 20% were 11 years old, and 20% were 12 years old.

Table 1: Intervention effectiveness

Dependent variable	Adjusted mean		Mean difference	df	F value	p value	Effect size
	Educational Interview Intervention	Control					
Emerging social harms	60.59	78.30	18.72	1	28.40	0.01<	0.59
Risky behaviors	19.20	41.15	14.09	1	63.12	0.01<	0.73

The results of the table reveal that the effectiveness of the intervention on the two variables of emerging social harms and high-risk behaviors is confirmed, and the psychological education model intervention is effective on both variables of emerging social harms and high-risk behaviors ($p < 0.05$). According to the adjusted means, it can be said that the psychological education model group intervention was able to significantly reduce high-risk behaviors.

Discussion and Conclusion

The findings indicate that psychological education for children of divorce effectively reduces high-risk behaviors in adolescents by increasing awareness of risks, improving coping strategies, and fostering social responsibility and law-abiding behavior. These results align with Hesse et al. (2020), DuPont et al. (2020), Visser and Van Lawick (2021), and Brown and Sclater (2019), highlighting that lack of parental guidance—especially in cyberspace—and inappropriate psychological environments can promote fear, defiance, and insecurity. High-risk behaviors, such as substance use, aggression, self-harm, and illicit sexual activity, often serve as coping mechanisms. Children of divorce are particularly vulnerable due to life transitions, multiple stressors, and diverse social expectations. Therefore, the psychological education protocol for children of divorce in relation to emerging social harms causes cognitive processes and the process of self-control or self-regulation to be activated so that the individual can adapt his or her behavior to environmental conditions.

Limitations and Suggestions

This study has several limitations, including constraints in measuring the long-term effectiveness of the protocol and in conducting reminder sessions. Additionally, the study did not control for intervening variables such as gender, age, emotional intelligence, and social adjustment, which may have influenced the outcomes. Furthermore, the generalizability of these findings to other vulnerable children is limited. It is recommended that future research be conducted over a longer period and include follow-up or reminder assessments. Considering the importance of individual differences among children, it is also suggested that future studies examine the effects of controlling variables such as gender, age, emotional intelligence, and level of social adaptation on factors influencing the reduction of emerging social harms.

Research Ethical Considerations

Ethical issues (Including plagiarism, informed consent, misconduct, data fabrication and/or falsification, double publication and/or submission, redundancy, etc.) have been completely observed by the authors.

Funding

No financial resources were received at any stage of this research.

Conflict of interests

The authors declare no conflict of interest.

Acknowledgements

The authors sincerely appreciate all those who helped us in this research.

اثربخشی الگوی آموزش روانشناختی برای کودکان طلاق در رابطه با آسیب های نوپدید

اجتماعی بر کاهش رفتارهای پر خطر در کودکان طلاق

چیمین مصطفی پور^۱ پرویز کریمی ثانی^{۲*} اسدالله ویسی^۳

۱. دانشجوی دکتری مشاوره تخصصی خانواده، واحد سنندج، دانشگاه آزاد اسلامی، سنندج، ایران

<https://orcid.org/2667-4647-0008-0009>

۲. دانشیار روانشناسی و مشاوره، واحد شبستر، دانشگاه آزاد اسلامی، شبستر، ایران

<https://orcid.org/0000-0002-1972-2199>

۳. استادیار مشاوره، دانشگاه پیام نور تهران، تهران، ایران

<https://orcid.org/0000-0001-6685-1121>

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله :

مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله :

تاریخ دریافت:

۱۱ مهر ماه ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:

۲۵ اسفند ۱۴۰۳

واژه های کلیدی :

آسیب های نوپدید

اجتماعی، کودکان

طلاق، آموزش

روانشناختی

مقدمه: امروزه خانواده ها در هر جامعه ای دچار آسیب های متعددی می شوند که یکی از آنها طلاق است. هدف از این پژوهش اثربخشی الگوی آموزش روانشناختی برای کودکان طلاق در رابطه با آسیب های نوپدید اجتماعی بر کاهش رفتارهای پر خطر در کودکان طلاق بود. **روش:** پژوهش به لحاظ هدف، بنیادی-کاربردی و به لحاظ نوع داده ها، از نوع نیمه آزمایشی با طرح پیش آزمون پس آزمون با گروه کنترل بود. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه کودکان طلاق مراجعه کننده به مراکز مشاوره شهر بوکان در بهار سال ۱۴۰۱ بودند که به دلیل وجود آسیب های نوپدید اجتماعی به مراکز مشاوره مراجعه کردند. در این پژوهش از بین کودکان مراجعه کننده به مراکز مشاوره شهر بوکان ۳۰ کودک به عنوان نمونه با روش نمونه گیری مرحله ای انتخاب شد که به صورت تصادفی در دو گروه آزمایش (۱۵ نفر) و کنترل (۱۵ نفر) جایگزین شدند. ابزارهای پژوهش شامل پرسشنامه آسیب های نوپدید اجتماعی رنج دوست (۱۳۹۸) بود. برای تجزیه و تحلیل داده ها از آمار توصیفی (میانگین، انحراف معیار، چولگی و کشیدگی و فراوانی، جدول و نمودار) و آمار استنباطی (آزمون تحلیل کواریانس) بهره گرفته شد. **یافته ها:** نتایج نشان داد که الگوی آموزش روانشناختی برای کودکان طلاق در رابطه با آسیب های نوپدید اجتماعی بر کاهش رفتارهای پر خطر در کودکان طلاق موثر می باشد. **نتیجه گیری:** کودکان طلاق در راستای آموزش روانشناختی به کودکان طلاق در رابطه با آسیب های نوپدید اجتماعی می آموزند که چطور رفتار خود را کنترل کنند و کمتر به رفتارهای پر خطر دست می زنند.

مصطفی پور، چیمین، کریمی ثانی، پرویز، ویسی، اسدالله. (۱۴۰۴). اثربخشی الگوی آموزش روانشناختی برای کودکان طلاق

در رابطه با آسیب های نوپدید اجتماعی بر کاهش رفتارهای پر خطر در کودکان طلاق، فصلنامه مطالعات اسلامی ایرانی

خانواده. ۱(۵)، ۱-۱۷.

استناد :

پرویز کریمی ثانی

نشانی: گروه روانشناسی و مشاوره، واحد شبستر، دانشگاه آزاد اسلامی، شبستر، ایران

ایمیل: karimisani.counsel@gmail.com

نویسنده

مسئول:

مقدمه

خانواده به عنوان اولین هسته اجتماع و بنیان اساسی جامعه نقش مهمی در بهداشت روانی فرزندان و اعضای جامعه دارد. با این حال، خانواده‌ها امروزه با آسیب‌های متعددی مواجه هستند که یکی از مهم‌ترین آن‌ها طلاق است (Weaver & Schofield, 2015). طلاق تغییرات گسترده‌ای در خانواده ایجاد می‌کند، از جمله تغییر محل سکونت، روابط خانوادگی و استانداردهای زندگی، که نه تنها سازگاری زوجین بلکه سلامت روانی فرزندان و دیگر اعضا را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد و اغلب مشکلات اقتصادی، اجتماعی و روانی به همراه دارد (Jeremy, 2015). این واقعه پرتنش، ساختار شناختی افراد را مختل کرده و شیوه‌های مقابله با فشارهای روانی را ناکارآمد می‌کند و سلامت روان فرزندان را نیز تهدید می‌نماید (Qamari Givi & Khushnodunya Chamachai, 2017). داشتن رابطه پایدار و قابل اعتماد با والدین در دوران رشد برای کودکان اهمیت بالایی دارد؛ در حالی که قرار گرفتن در فرآیند طلاق والدین، علاوه بر تغییرات ناگهانی در زندگی خانوادگی، می‌تواند اثرات منفی بر روابط کودکان با والدینشان نیز داشته باشد (Kabyn, 2023).

خانواده نخستین نهادی است که برای پاسخ به نیازهای طبیعی انسان، به‌ویژه نیاز به زندگی اجتماعی، شکل گرفته و هیچ‌کس در بشر این نیاز را انکار نکرده است. همواره تلاش شده تا با ارائه راه‌حل‌های علمی و مؤثر، بنیان این نهاد انسانی تقویت شود (Firozjaeian et al., 2018). روابط مطلوب در خانواده زمانی شکل می‌گیرند که اعضای خانواده به خوبی نیازهای عاطفی یکدیگر را پاسخ دهند، احساسات همدیگر را درک کنند، به حرف‌های یکدیگر گوش دهند، با لحن صمیمی صحبت کرده و محبت و عشق فراوان نسبت به یکدیگر ابراز کنند. این اقدامات به ایجاد رضایت و آرامش در بین اعضای خانواده می‌انجامد (Sattari Sefidan Jadid et al., 2019). همچنین، توانایی مدیریت و حل تعارض‌ها به شیوه‌ای سازنده، می‌تواند پیوند مستحکمی میان زوجین ایجاد کرده و به ایجاد رابطه‌ای صمیمانه و نزدیک کمک کند (Somohano, 2013).

تحولات اجتماعی چند دهه اخیر، نظام خانواده را در معرض تغییرات و چالش‌های متعدد قرار داده است (Shekarbeigi, 2006). صنعتی‌شدن، شهرنشینی و پیشرفت فناوری ساختار خانواده و روابط زناشویی را دستخوش تغییرات عمیق کرده و موجب شکل‌گیری انواع خانواده‌های جدید، افزایش خانواده‌های تک‌والد، مادران مجرد، کاهش مدت زندگی مشترک و رشد نرخ طلاق شده است (Hassani et al., 2017; Piri et al., 2021). این تحولات کودکان و نوجوانان، به‌ویژه کودکان طلاق، را به دلیل کنجکاوی، ناپختگی روانی و کمبود سواد رسانه‌ای، در معرض آسیب‌های نوپدید اجتماعی قرار داده است. تجربه طلاق والدین به‌خودی‌خود عامل استرس‌زا است و ترکیب آن با تهدیدات فضای مجازی، شبکه‌های اجتماعی و فرهنگ‌های غیرهم‌سو، فشارهای چندلایه‌ای بر سلامت روان و رشد عاطفی و اجتماعی کودک ایجاد می‌کند (Qolizadeh, 2019). آسیب‌های نوپدید، به ویژه ناشی از اینترنت، تلفن همراه، ماهواره و بازی‌های رایانه‌ای، موضوعی است که نیازمند برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری پیشگیرانه است. فضای مجازی شبکه‌ای گسترده و جهانی است که امکان تبادل اطلاعات از طریق متن، صدا، تصویر و ویدئو را فراهم می‌کند و مرزهای جغرافیایی را کم‌اهمیت می‌سازد (Islam et al., 2020; Graafland, 2018; Nikolovska, 2020). بحران‌ها زمانی رخ می‌دهند که فشارها ناگهانی و شدید باشند و نیازمند اقدامات بنیادی و فوری برای حل مشکلات ایجادشده باشند (Graafland, 2018). اینترنت با فراهم کردن فضایی فراتر از محدودیت‌های دنیای واقعی، می‌تواند هویت دینی، ملی و اجتماعی افراد، به‌ویژه کودکان و نوجوانان، را تحت تأثیر قرار دهد (Gálik, 2019).

مدل‌های مربوط به آسیب‌های اجتماعی نوپدید، وابسته به فرهنگ هر جامعه و تبیین‌های خاص آن از خانواده‌اند؛ بنابراین نمی‌توان نتایج پژوهش‌های سایر فرهنگ‌ها را به‌سادگی به جامعه خود تعمیم داد. کاهش این آسیب‌ها مستلزم

تغییر نقش خانواده و والدین در موقعیت‌های مختلف است که تحت تأثیر بافت فرهنگی قرار دارد (Qolizadeh, 2019). آموزش‌های روان‌شناختی به‌عنوان رویکردی پیشگیرانه و توانمندساز می‌تواند در کاهش رفتارهای پرخطر کودکان طلاق نقش مهمی ایفا کند. این آموزش‌ها با تمرکز بر مهارت‌های زندگی، مدیریت هیجان، مقابله با استرس، عزت‌نفس و خودآگاهی به کودکان کمک می‌کند تا از مسیرهای آسیب‌زا فاصله گرفته و توان سازگاری بیشتری پیدا کنند. اثربخشی این مداخلات زمانی افزایش می‌یابد که با شرایط ویژه کودکان طلاق هماهنگ بوده و با زبان و ابزار قابل درک برای آنان ارائه شوند؛ مانند بازی‌های درمانی، هنر، نمایش یا رسانه‌های تعاملی. علاوه بر این، مشارکت فعال والدین یا سرپرستان در این فرایند اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا همراهی خانواده می‌تواند نقش حمایتی و پایداری مداخلات آموزشی را تقویت کند (Shanholtz et al., 2017).

بنابراین، مدل‌های ارائه شده در خصوص عوامل موثر بر کاهش آسیب‌های اجتماعی نوپدید نمی‌توانند مدلی کاربردی برای فرهنگ‌های گوناگون باشند و بهتر است که مدل بومی بر اساس معیارها و شرایط فرهنگی و اجتماعی، تدوین شود. علی‌رغم فراوان بودن آسیب‌های اجتماعی نوپدید در جامعه ایران و نابهنجار محسوب شدن آن بر اساس تعالیم دینی و هنجارهای اجتماعی و هنجارهای سنتی خانواده ایرانی، متأسفانه مداخلات و برنامه‌های آموزشی و درمانی محدودی در این زمینه تاکنون ارائه و اجرا شده است، به همین جهت، اجرای برنامه‌های مداخله‌ای در جهت کاهش آسیب‌های اجتماعی نوپدید امری ضروری به نظر می‌رسد و در این حوزه خلاء پژوهشی نیز وجود دارد و جهت پر شدن این خلاءها، محقق در نظر دارد تا اثربخشی الگوی آموزش روانشناختی برای کودکان طلاق را بر کاهش رفتارهای پرخطر در کودکان طلاق مورد آزمایش قرار دهد.

روش

پژوهش حاضر به روش نیمه‌آزمایشی با طرح پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری سه‌ماهه انجام شد. جامعه آماری شامل کلیه کودکان طلاق ۹ تا ۱۲ ساله شهر بوکان بود که تحت حضانت مادر قرار داشتند. این مطالعه در سال ۱۳۹۹ با همکاری مراکز مشاوره و روان‌شناسی فعال در شهر بوکان که خدمات آموزشی و حمایتی به خانواده‌های طلاق ارائه می‌دادند، صورت گرفت. با توجه به الزامات مطالعات نیمه‌آزمایشی (حداقل ۱۵ نفر در هر گروه)، نمونه‌ای ۳۰ نفری به روش در دسترس انتخاب شد. پس از ارائه توضیحات به مادران و اخذ رضایت آگاهانه، کودکان واجد شرایط به‌طور تصادفی در سه گروه مساوی جای گرفتند: گروه مداخله کودکان (آموزش روان‌شناختی ویژه)، گروه مداخله والدین (آموزش رفتار با کودکان طلاق) و گروه کنترل که هیچ مداخله‌ای دریافت نکرد اما در سه مرحله پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری پرسشنامه‌ها را تکمیل کرد. شرایط ورود شامل سن کودک ۹ تا ۱۲ سال، وقوع طلاق والدین حداکثر یک سال پیش از پژوهش، زندگی کودک با یکی از والدین، عدم ازدواج مجدد والدین، سن والدین بین ۳۰ تا ۵۰ سال، دست‌کم ۱۰ سال زندگی مشترک قبل از طلاق و داشتن حداقل یک فرزند بود. ملاک‌های خروج نیز عبارت بودند از: غیبت طولانی در جلسات، انصراف از پژوهش، پاسخ‌ندادن به بیش از ۵٪ پرسشنامه‌ها و بروز رویدادهای ناخوشایند مهم در طول مطالعه. برای جمع‌آوری داده‌ها، علاوه بر فرم اطلاعات جمعیت‌شناختی، از پرسشنامه استاندارد آسیب‌های نوپدید اجتماعی طراحی شده توسط رنج دوست (۱۳۹۷) استفاده شد. این پرسشنامه شامل ۳۰ سوال در سه بعد فناوری‌های نوین ارتباطی و اطلاعاتی، انحرافات اجتماعی و رفتارهای پرخطر است و نمره‌گذاری آن بر مبنای طیف لیکرت پنج گزینه‌ای از «هرگز» تا

«همیشه» انجام می‌شود. روایی آن به تایید اساتید مربوطه رسیده و ضریب پایایی آن با آلفای کرونباخ ۰.۸۶ گزارش شده است. علاوه بر این، برای سنجش رفتارهای پرخطر کودکان، از مقیاس رفتارهای پرخطر اقتباس شده از پرسشنامه مرکز پیشگیری از رفتارهای پرخطر محمدخانی (۱۳۸۶) استفاده شد که رفتارهایی مانند مصرف سیگار، قلیان، مواد مخدر، رفتارهای پرخاشگرانه و غیره را در طول عمر، ۱۲ ماه گذشته و یک ماه اخیر ارزیابی می‌کند و ضریب پایایی آن در پژوهش حاضر ۰.۸۴ به دست آمده است.

برنامه مداخله آموزشی روانشناختی ویژه کودکان طلاق، اقتباس شده از مدل پدرو-کارول و کاون (۱۹۸۵)، شامل ۱۵ جلسه گروهی با هدف کاهش آسیب‌های روانی و اجتماعی ناشی از طلاق والدین بود. این برنامه با روش‌هایی مانند شناسایی احساسات، آموزش مهارت‌های حل مسئله، تقویت عزت‌نفس، ایفای نقش و بازی درمانی به کودکان کمک می‌کرد تا با شرایط جدید بهتر سازگار شوند و روابط سالم‌تری برقرار کنند. هر جلسه دارای محتوای مشخصی بود که از آشنایی اولیه با گروه و ایجاد محیط امن شروع شده و با آموزش مهارت‌های هیجانی و اجتماعی تا تثبیت مفاهیم و برگزاری جشن پایانی ادامه می‌یافت.

جدول ۱. برنامه آموزش برنامه روانشناختی به والدین کودکان طلاق در رابطه با آسیب های نوپدید اجتماعی. (بخش اول)

آموزش به خانواده ها در رابطه با آسیب های نوپدید اجتماعی

شماره جلسه	هدف جلسه	مدت زمان جلسه (دقیقه)	شرح جلسه	تکنیک ها	تکالیف
جلسه اول	ایجاد آرامش و امنیت، تعیین چارچوب جلسات، آموزش سبک‌های فرزندپروری مثبت و مقایسه انواع آن	۴۵	معرفی کودک به گروه و ایجاد یک محیط امن و با ثبات، توضیح هدف گروه.	حل مساله	سخنرانی، بحث و تبادل نظر، پرسش و پاسخ، تکالیف تعاملی
جلسه دوم	آموزش شناخت احساسات خود و دیگران، مفهوم خودآگاهی، نقاط قوت و ضعف، آشنایی با شبکه‌های مجازی و ماهواره	۴۵	شناسایی احساسات همراه با ایجاد یک فرهنگ لغات احساسی برای معرفی مفاهیمی مثل همگانی‌بودن و پذیرفته‌بودن همه احساسات.	سازگاری بازی	بررسی تکالیف قبلی، خودارزیابی، تمرین مهارت‌های خودآگاهی و ارتباط مؤثر
جلسه سوم	آشنایی با مفهوم خانواده، پذیرش تنوع خانواده‌ها، بیان عقاید و احساسات، مهارت درخواست کمک	۴۵	صحبت کردن درباره مفهوم خانواده و انواع آن.	گوش دادن فعال	مرور تکالیف قبلی، تمرین روابط بین فردی، گوش دادن فعال
جلسه چهارم	درک مفهوم طلاق، کاهش سوءتفاهم‌ها، بیان احساسات درباره طلاق، شناسایی واکنش‌های هیجانی (انکار، ترس، غم)	۴۵	به کار بردن کلمات و مفاهیم احساسی درباره تجارب طلاق با هدف ارتقای بینش، بروز و پذیرش چنین احساساتی.	ارتباط مؤثر	مرور تکالیف قبلی، نوشتن احساسات منفی تجربه‌شده
جلسه پنجم	آشنایی با حل مسئله اجتماعی، ترکیب مهارت‌های حل مساله در زندگی شخصی	۴۵	معرفی گام‌های حل مسئله و تمرکز بر ایجاد راه‌حل‌های متنوع برای یک مشکل.	تنظیم احساسات	مرور مهارت‌های یادگرفته شده از طریق پرسش و پاسخ
جلسه ششم	تولید راه‌حل‌های متعدد، ارزیابی تناسب راه‌حل‌ها، آموزش تصمیم‌گیری سه مرحله‌ای و پیامدهای آن	۴۵	تأکید بر ایجاد راه‌حل‌های بیشتر، پیش‌بینی پیامدها و ارزیابی آنها.	تصمیم گیری	ارائه تکالیف قبلی، تمرین تصمیم‌گیری درست
جلسه هفتم	کاربرد حل مسئله در مشکلات طلاق و روزمره، کاهش استرس و تعارضات خانوادگی	۴۵	به‌کارگیری گام‌های حل مسئله مطرح‌شده درباره موضوعات مرتبط با طلاق.	حل مساله	ارائه تکالیف قبلی، فعالیت در ایجاد مهارت حل مسئله
جلسه هشتم	تشخیص مشکلات قابل حل و غیرقابل حل، تفکیک آرزوها از واقعیت، آموزش تفکر انتقادی و قاطعیت	۴۵	تمایز قائل شدن بین مشکلاتی که کودکان می‌توانند حل کنند و مشکلات که از کنترل آنها خارج است با هدف تشویق برای درگیر شدن در فعالیت‌های متناسب با سن و دوری از مشکلات حل‌نشده.	نشست خانوادگی	مرور تکالیف قبلی، تمرین نشست خانوادگی
جلسه نهم	مرور احساسات و پیامدها، آشنایی با کنترل هیجان و مقابله با تنیدگی، تحکیم مهارت‌های حل مساله	۴۵	تقویت مهارت‌های حل مسئله آموزش داده شده برای مشکلات واقعی با بازی و ایفای نقش.	مدیریت هیجان	سخنرانی، پرسش و پاسخ، تمرین کنترل هیجان و مقابله با فشار روانی

جدول ۲. برنامه آموزش برنامه روانشناختی به کودکان طلاق در رابطه با آسیب های نوپدید اجتماعی
(بخش دوم)

آموزش خانواده ها در رابطه با کودکانشان در آسیب های نوپدید اجتماعی

شماره جلسه	هدف جلسه	مدت زمان جلسه	شرح جلسه	تکنیک ها	تکالیف
جلسه دهم	آموزش ابراز احساسات نسبت به والدین و طلاق، شناخت افکار و اعمال، به کارگیری مهارت حل مسئله، خودگردانی، خودکنترلی، استقلال و پرکردن اوقات فراغت	۴۵	کاوش احساسات شخصی کودکان درباره طلاق و حواشی آن با تأکید بر احساسات نسبت به والدین.	تنظیم هیجان	سخنرانی، بحث گروهی، پرسش و پاسخ، تمرین مهارت خودگردانی
جلسه یازدهم	بررسی احساسات کودکان نسبت به مشکلات والدین، درک تغییرات خانواده، آموزش مقابله با استرس، معرفی استرس‌زاهای پیامدهای استرس و آرمیدگی عضلانی	۴۵	تمرکز بر مسئله رابطه والد - کودک و درک احساسات متقابل والدین با بازی و ایفای نقش.	ایفای نقش	سخنرانی، بحث گروهی، پرسش و پاسخ، تمرین آرمیدگی و مهارت مقابله با استرس
جلسه دوازدهم	مرور مباحث طلاق و مشکلات والد - کودک، آمادگی برای پایان جلسات، بیان ضرورت و نقش مهارت‌ها در زندگی	۴۵	مرور و تثبیت مفاهیم اصلی برنامه و کاوش بیشتر مسئله رابطه والد و کودک.	مساله گشایی	سخنرانی، بحث و تبادل نظر، تکالیف تعاملی
جلسه سیزدهم	تقویت عزت نفس و احساس ارزشمندی، تشریح معیار عملکرد (شناختی، رفتاری، هیجانی)، راهکارهای مقابله با ناکامی (بازبینی معیار، کسب مهارت، اسناد بیرونی)	۴۵	ارتقای برداشت‌های کودک از خود و دیگران با پرسش و پاسخ و ایفای نقش.	ایفای نقش	تمرین استفاده از ملاک‌های صحیح، نوشتن خودگویی مثبت و اسنادهای مفید در مواجهه با شکست
جلسه چهاردهم	افزایش عزت نفس با تمرکز بر نقاط قوت، آمادگی برای پایان جلسات، آموزش درک اجتماعی و رابطه آن با خودپنداره، مقابله با خودگویی منفی و افزایش خودگویی مثبت	۴۵	تمرکز بر نقاط قوت و منحصر به فرد هر کودک به عنوان عضو گروه.	مثبت اندیشی	نوشتن موقعیت‌های منفی، بیان خودگویی‌های منفی و احساسات ناشی از آن، تمرین تغییر به خودگویی مثبت، پاداش دادن به خود
جلسه پانزدهم	تاکید بر حمایت گروهی پس از پایان جلسات، جمع‌بندی و اختتام برنامه	۴۵	بررسی تجارب و احساسات کودک نسبت به گروه، معرفی کسانی که می‌توانند بعد از گروه به کودکان کمک کنند، برگزاری جشن پایان.	معرفی الگوها	دریافت بازخورد و انجام پس‌آزمون

یافته‌ها

در این مطالعه، تمامی پاسخگویان از نظر جنسیت یک دست بودند و هر یک از دو گروه آزمایش و کنترل شامل ۱۵ نفر شرکت کننده بود. دامنه سنی مشارکت کنندگان از ۱۰ تا ۱۲ سال را دربر می‌گرفت. بر اساس نتایج توزیع سنی، در گروه آموزش روان شناختی ۳۳٫۳ درصد از افراد در گروه سنی ۱۰ سال، ۵۳٫۳ درصد در گروه سنی ۱۱ سال و ۱۳٫۴ درصد در گروه سنی ۱۲ سال قرار داشتند. در گروه کنترل نیز ۶۰ درصد در گروه سنی ۱۰ سال، ۲۰ درصد در گروه سنی ۱۱ سال و ۲۰ درصد در گروه سنی ۱۲ سال بودند. آزمون همگنی کای اسکور برای مقایسه توزیع سنی دو گروه اجرا شد و سطح معنی داری آزمون ($p=0.673$) بیشتر از ۰٫۰۵ الگوی آموزش روانشناختی به دست آمد. بنابراین نتایج نشان داد که دو گروه

از نظر سن همگن هستند و تفاوت معناداری در این خصوص مشاهده نشد. همچنین، توزیع نرمال متغیرها با استفاده از مقادیر کجی، کشیدگی و آزمون شاپیرو-ویلک بررسی شد. یافته‌های این آزمون‌ها بیانگر نبود انحراف معنادار از نرمال بودن داده‌ها بود و نشان داد پیش‌فرض نرمال بودن توزیع متغیرها رعایت شده است. از آنجا که آزمون شاپیرو-ویلک نسبت به سایر آزمون‌ها قدرت بالاتری در تشخیص انحراف از نرمال دارد، به‌عنوان شاخص اصلی ارزیابی نرمال بودن استفاده شد و عدم معنی‌داری آماری نتایج این آزمون در سطح کمتر از ۰,۰۰۱ مؤید توزیع نرمال متغیرها بود.

جدول ۳. آمار توصیفی

متغیر	گروه آموزش روان‌شناختی		گروه کنترل		آزمون همگنی
	طبقات سنی	تعداد	درصد	تعداد	
سن (سال)	۱۰ سال	۵	۳۳,۳٪	۹	$\chi^2 = 0.79$
	۱۱ سال	۸	۵۳,۳٪	۳	$p = ۰.۶۷۳$
	۱۲ سال	۲	۱۳,۴٪	۳	

جدول ۴. نتایج تحلیل کوواریانس چندمتغیری (MANCOVA) مربوط به اثربخشی الگوی آموزش روانشناختی برای کودکان طلاق در رابطه با آسیب‌های نوپدید اجتماعی بر کاهش رفتارهای پرخطر در کودکان طلاق

منبع تغییر	نوع آزمون	ارزش	آماره F	درجه آزادی	مقدار p	اندازه اثر
گروه	اثر بینایی	۰,۷۵۲	۷۲,۱۰	2	<۰,۰۰۱	۰,۷۲۴
	لامبدای ویلکز	۰,۱۱۰	۷۲,۱۰	2	<۰,۰۰۱	۰,۷۲۴
	اثر هتلینگ	۴۰,۴۲۵	۷۲,۱۰	2	<۰,۰۰۱	۰,۷۲۴
	بزرگترین ریشه روی	۴۰,۴۲۵	۷۲,۱۰	2	<۰,۰۰۱	۰,۷۲۴

مطابق نتایج جدول، سطح معنی داری آزمون لامبدای ویلکز و سایر آزمونهای چندمتغیره کمتر از ۰,۰۵ بدست آمد که نشان داد اثر چند متغیره برقرار بود و به طور کلی تفاوت معنی داری در ترکیب خطی نمره دو متغیر آسیبهای نوپدید اجتماعی و رفتارهای پرخطر بین دو گروه وجود داشت و در حداقل یک متغیر، بین دو گروه تفاوت وجود دارد و مداخله الگوی آموزش روانشناختی بر حداقل یک متغیر تاثیرگذار است ($p < 0.05$).

جدول ۵. جمع نمره و انحراف استاندارد متغیرها در پیش‌آزمون و پس‌آزمون

گروه	سطح	فناوری‌های نوین ارتباطی و اطلاعاتی	انحرافات اجتماعی	رفتارهای پرخطر
کنترل	پیش‌آزمون	نمره	۳۹,۸	۲۶,۸۵
	انحراف استاندارد	۸,۵۱۴	۵,۰۴۶	۳,۲۱۸
	پس‌آزمون	نمره	۳۸,۷۳	۲۳,۱۲
آزمایش	پیش‌آزمون	نمره	۲۹,۴۷	۲۷,۸
	انحراف استاندارد	۹,۱۴۲	۶,۴۳۵	۳,۸۰۲
	پس‌آزمون	نمره	۳۵,۵۲	۱۹,۲۰
	انحراف استاندارد	۶,۳۹	۱۶,۲۳۹	۴,۸۴

یافته‌های جدول ۴ نشان‌دهنده تفاوت معناداری میان گروه آزمایش و گروه کنترل در پیش‌آزمون و پس‌آزمون متغیرهای مورد بررسی هستند. در گروه کنترل، میانگین نمرات رفتارهای پرخطر، انحرافات اجتماعی و استفاده از فناوری‌های نوین ارتباطی و اطلاعاتی از پیش‌آزمون تا پس‌آزمون کاهش اندکی داشته است؛ به‌گونه‌ای که نمره رفتارهای

پرخاطر از ۲۶,۸۵ به ۲۳,۱۲، انحرافات اجتماعی از ۲۹,۸ به ۲۳,۷۳ و استفاده از فناوری‌های نوین از ۴۰,۱۲ به ۳۸,۷۳ رسیده است. در مقابل، در گروه آزمایش که تحت مداخله آموزشی روانشناختی قرار گرفته‌اند، تغییرات چشمگیری دیده می‌شود. نمره رفتارهای پرخاطر از ۲۷,۸ در مرحله پیش‌آزمون به ۱۹,۲۰ در پس‌آزمون کاهش یافته است که بیانگر کاهش معنادار و مؤثر این رفتارها پس از مداخله است. همچنین، نمره انحرافات اجتماعی نیز از ۲۹,۴۷ به ۲۵,۸۷ کاهش یافته که این کاهش گرچه کمتر از رفتارهای پرخاطر است، اما همچنان نشان‌دهنده بهبود شرایط روانی-اجتماعی کودکان می‌باشد. نکته قابل توجه، افزایش نمره استفاده از فناوری‌های نوین در گروه آزمایش از ۴۲ به ۵۲,۳۵ است. این افزایش برخلاف ظاهر ممکن است نشانه‌ای مثبت باشد؛ چراکه می‌تواند حاکی از ارتقاء سطح سواد رسانه‌ای و استفاده هدفمند، سازگارانه و کنترل‌شده کودکان از فضای مجازی باشد، نه صرفاً افزایش استفاده آسیب‌زا. در مجموع، تفاوت معنادار میان نمرات پیش‌آزمون و پس‌آزمون در گروه آزمایش و نیز فاصله این تغییرات با تغییرات جزئی گروه کنترل، مؤید آن است که آموزش روانشناختی ارائه‌شده در قالب برنامه مداخله، توانسته نقش مؤثری در کاهش رفتارهای پرخاطر و انحرافات اجتماعی کودکان طلاق ایفا کند.

جدول ۶. اثربخشی مداخله

متغیر وابسته	میانگین تعدیل شده		اختلاف میانگین	df	مقدار F	مقدار p	اندازه اثر
	کنترل	مصحح آموزشی روانشناختی					
آسیب‌های نوپدید اجتماعی	۷۸,۳۰	۶۰,۵۹	۱۸,۷۲	۱	۲۸,۴۰	< ۰,۰۱	۰,۵۹
رفتارهای پرخاطر	۴۱,۱۵	۱۹,۲۰	۱۴,۰۹	۱	۶۳,۱۲	< ۰,۰۱	۰,۷۳

نتایج جدول ۵ نشان می‌دهد اثر بخشی مداخله بر دو متغیر آسیب‌های نوپدید اجتماعی و رفتارهای پرخاطر مورد تایید است و مداخله الگوی آموزش روانشناختی بر هر دو متغیر آسیب‌های نوپدید اجتماعی و رفتارهای پرخاطر اثربخش می‌باشد ($p < ۰,۰۵$). با توجه به میانگین‌های تعدیل شده می‌توان گفت مداخله گروه الگوی آموزش روانشناختی توانست موجب کاهش معنی دار رفتارهای پرخاطر شود. میانگین تعدیل شده رفتارهای پرخاطر در گروه الگوی آموزش روانشناختی برابر با ۱۹,۲۰ بوده و به میزان ۱۴,۰۹ نمره کمتر از گروه کنترل بود میانگین آسیب‌های نوپدید اجتماعی در گروه الگوی آموزش روانشناختی برابر با ۶۰,۵۹ بود که به میزان ۱۸,۷۲ نمره کمتر از گروه کنترل بود.

بحث و نتیجه‌گیری

برنامه مداخله آموزشی روانشناختی ویژه کودکان طلاق به اقتباس از پدرو-کارول و کاون (۱۹۸۵) در رابطه با آسیب‌های نوپدید اجتماعی بر کاهش رفتارهای پرخاطر در کودکان طلاق اثربخش است.

با توجه به یافته‌ها، پروتکل آموزش روانشناختی به کودکان طلاق در رابطه با آسیب‌های نوپدید اجتماعی بر کاهش رفتارهای پرخاطر در کودکان طلاق اثر مستقیم و معناداری دارد ($p < ۰,۰۵$). کودکان طلاق در راستای آموزش روانشناختی به کودکان طلاق در رابطه با آسیب‌های نوپدید اجتماعی می‌آموزند که چطور رفتار خود را کنترل کنند و کمتر به رفتارهای پرخاطر دست می‌زنند در تبیین این یافته‌ها می‌توان بیان داشت که پروتکل آموزش روانشناختی به کودکان طلاق در رابطه با آسیب‌های نوپدید اجتماعی با تقویت آگاهی و دانش در مورد خطرات برخی از رفتارها و تقویت راهکارهای مقابله‌ای مثبت و همچنین بهبود نگرش اجتماعی و قانون‌پذیری در کاهش رفتارهای پرخاطر در نوجوانان

موثر است. بنابراین پروتکل آموزش روانشناختی به کودکان طلاق در رابطه با آسیب های نوپدید اجتماعی باعث می شود فرایندهای شناختی و فرایند خود کنترلی یا خود نظم جویی به جریان بیافتد تا فرد بتواند رفتار خود را با شرایط محیطی سازگار نماید، در این صورت بازدارنده شناختی و رفتاری به کنترل افکار، اعمال و هیجانات منتهی شده و باعث کاهش بروز رفتارهای تکانشی ناسازگارانه و غیر ارادی می شود و این امر زمینه ساز کاهش رفتار پرخطر در کودکان طلاق می شود. این یافته ها با نتایج تحقیقات هسه^۱ و همکاران (۲۰۲۰)، دوپونت-ریس^۲ و همکاران (۲۰۲۰)، ویسر و ون لایک^۳ (۲۰۲۱)، براون و اسکلیتر^۴ (۲۰۱۹) همسوست. این مطالعات به نقش منفی عدم کنترل والدین بر افکار کودکان و ناتوانی آنها در تشخیص درست و نادرست در فضای مجازی اشاره کرده اند. علاوه بر این، ترس، سرکشی و ناامنی در میان فرزندان به دلیل فضای روانشناختی نامناسب تشدید شده و کاهش فرصت های گفت و گو و تعاملات بین فردی را موجب می شود. مطالعات اسکلیتر و پایپر^۵ (۲۰۱۹) نشان می دهد که تغییرات در الگوهای ارتباطی بین فرزندان و والدین موجب کاهش اعتماد و امنیت روانی می شود. فقدان درک متقابل، افزایش دروغگویی و حضور بیش از حد کودکان در فضای مجازی باعث احساس بی ارزشی و ناامیدی در آنها می گردد، که در نهایت به کاهش روابط مثبت و مهارت های زندگی سالم منجر می شود.

یافته های تحقیق حاضر با یافته های صرامی و همکاران (۱۳۹۶) و اولافسون^۶ (۲۰۱۹)، مبنی بر اینکه مشکلات اقتصادی و دگرگونی ارزش ها در خانواده ها منجر به افزایش تنیدگی و استرس والدین شده و بروز اختلافات مشهود در دیدگاه ها را به دنبال دارد. و زمینه سازی برای مقایسه فرهنگ های مختلف، کم رنگ شدن اعتقادات و سنت ها و نگرانی های مکرر سبب حاکم شدن دیدگاه های منفی و ترویج فرهنگ نادرست و شایعات در خانواده ها شده است، همراهی می باشد. گرایش به رفتارهای پرخطر نوعی واکنش اجتنابی در برابر موقعیت های تنش زا است که می تواند به صورت مصرف دخانیات و مواد مخدر، پر خاشگری، روابط پرخطر جنسی و حتی آسیب به خود بروز یابد. نوجوانان، به ویژه کودکان طلاق، به دلیل شرایط انتقالی زندگی و فشارهای ناشی از تحصیل، روابط اجتماعی، خانواده و سایر انتظارات، بیش از همسالان خود در معرض این آسیب ها قرار دارند. چنین فشارهایی زمینه ساز بروز ناهنجاری های رفتاری می شود. در این میان، بدتنظیمی هیجانی نقش مهمی در تقویت رفتارهای تکانشی دارد؛ به گونه ای که تمایل به واکنش های تکانشی در شرایط عاطفی منفی افزایش می یابد. شواهد نشان می دهد که مدیریت مؤثر هیجان ها می تواند خطر رفتارهای پرخطر و سوء مصرف مواد را کاهش دهد، زیرا توانایی به کارگیری راهبردهای مقابله ای مناسب، فرد را در برابر فشار همسالان و موقعیت های پرخطر مقاوم می سازد.

یکی از مؤثرترین عوامل و نهادها در رفتار کودکان و نوجوانان در فضای سایبری، والدین یا خانواده ها هستند. دانش صحیح درباره فضای سایبری و نحوه مواجهه با آن برای کودکان، نوجوانان و والدین شان ضروری است. مدارس و خانواده ها با مدیریت درست میزان و کیفیت استفاده از فضای سایبری می توانند در بهبود احساس ارزشمندی کودکان و کاهش شکست تحصیلی آنها مؤثر باشند. اگر فرزندی ارتباط درستی با پدر و مادر خود نداشته باشد این امر باعث می شود هنجارهای پیشنهادی آنان را نپذیرد. همچنین این امر باعث اختلال در روند اجتماعی شدن و در نتیجه انحرافهایی مانند

¹ Hesse

² DuPont-Reyes

³ Visser & Van Lawick

⁴ Brown & Sclater

⁵ Sclater & Piper

⁶ Olofsson

گرایش به فرار از خانه، انحراف جنسی و اعتیاد به مواد مخدر می شود. در این رابطه، دو گرف معتقد است اگر فرزندان طلاق به علت ارتباط بد با والدین دچار مشکلات عاطفی شوند، این روند بر اجتماعی شدن آنان تأثیر منفی می گذارد و باعث انواع رفتارهای غیر متعادل از جمله انحراف می شود (Sarookhani et al., 2014). هیرشی نیز معتقد است علت بزهکاری را باید در محیط از جمله محیط خانواده و به خصوص رابطه والدین و فرزند بررسی کرد. در صورت وجود علاقه و دلبستگی میان فرزند و والدین، فرزند درگیر فعالیتهای مطلوب اجتماعی می شود و از انحرافات چون گرایش به فرار از خانه، انحراف جنسی و اعتیاد به مواد مخدر دوری می کند (Fatemi et al., 2016). در این زمینه روانشناسان تأکید می کنند کودکان بیشتر از غذای خوب به آغوش و محبت گرم مادر و پدر نیاز دارند و کودکانی که این نیازهایشان برآورده نشود، در معرض انواع اختلالات و آسیب های رفتاری قرار می گیرند. والدینی که توانایی درک جوانان خود را نداشته باشند و انتظار داشته باشند که فرزندان به شیوه قدیمی آنان رفتار کنند گرایش به انواع انحراف از جمله فرار از خانه، انحراف جنسی و اعتیاد به مواد مخدر را در فرزندان خود به وجود می آورند (Karimian, 2008). در این راستا نظریه پیوند اجتماعی هیرشی نیز به نقش پیوند میان اعضای خانواده با یکدیگر و تأثیر آن بر گرایش به انحراف اشاره دارد. بر اساس این نظریه، فردی که نسبت به پدر و مادر خود دلبستگی، تعهد، ارتباط (مشارکت) و ایمان بیشتری دارد ارتباط صمیمی تری با آنان دارد و در نتیجه گرایش کمتری به انحراف دارد اگر افراد به دیگران در جامعه خود (خانواده)، احساس تعهد (ارتباط، مشارکت و ایمان) داشته باشند برای آنان ارزش و احترام قائل هستند و می کوشند خلاف نظر آنان رفتار نکنند؛ بنابراین وقتی با والدین خود چنین ارتباطی داشته باشند، می کوشند همسو با نظر آنان گام بردارند. از جمله رفتارها پر خطر و انحرافات اجتماعی می توان به اعتیاد به فناوری ارتباطی، گوشی و اینترنت اشاره نمود. خانواده می تواند به طور غیرمستقیم با تقویت خودکنترلی و هوش هیجانی فرزندان، آن ها را در مقابل استفاده مشکل ساز و بیش از حد از اینترنت حمایت کند. استراتژی های والدین را می توان از نظر نحوه تعامل و نقشی که در حضور فرزندان در فضای سایبری ایفا می کنند، به پنج گروه تقسیم کرد: نقش فعال حضور در فضای سایبری، نقش فعال در تأمین امنیت فضای سایبری، نقش محدودکننده، نقش نظارتی و نظارت فنی. این همکاری باعث کاهش خطر و آسیب می شود. وقتی والدین همراه با فرزندان از اینترنت استفاده می کنند. به نظر می رسد که نقش محدودکننده و نقش فعال در استفاده از فضای سایبری از استراتژی های پیشگیری مناسب هستند، در حالی که نقش فعال در امنیت فضای سایبری و نظارت بیشتر توسط والدین، زمانی اتخاذ می شود که تجربه منفی رخ داده باشد. به عبارت دیگر، وقتی کودکان تجربه منفی آنلاین دارند، والدین سعی می کنند با ایجاد استراتژی هایی برای تأمین امنیت و نظارت بر فعالیتهای فرزندان از وقوع تجربیات منفی بیشتر جلوگیری کنند. توصیه می شود که حفاظت از کودکان و نوجوانان در برابر خطرات فضای سایبری را به معنای ایجاد محدودیت برای آن ها ندانیم و این مسئله را بیشتر از دیدگاه توانمندسازی آن ها در مواجهه با این خطرات نگاه کنیم.

خانواده به عنوان یکی از مهم ترین نهادهای تأثیرگذار بر رفتار کودکان و نوجوانان در فضای سایبری نقش تعیین کننده ای دارد. داشتن آگاهی کافی والدین و فرزندان از فضای مجازی و مدیریت صحیح میزان و کیفیت استفاده از آن می تواند بر احساس ارزشمندی، پیشگیری از شکست تحصیلی و کاهش آسیب های اجتماعی کودکان اثرگذار باشد. نبود ارتباط مناسب میان والدین و فرزندان اغلب موجب نپذیرفتن هنجارهای والدین و در نتیجه بروز اختلال در روند اجتماعی شدن و گرایش به انحرافات مانند فرار از خانه، انحراف جنسی و اعتیاد می شود. در این راستا، ساروخانی و همکاران (۲۰۱۴) تأکید می کنند که مشکلات عاطفی فرزندان طلاق ناشی از ارتباط ضعیف با والدین، اجتماعی شدن آنان را

تحت تأثیر قرار داده و زمینه بروز رفتارهای ناپهنگار را فراهم می کند. هیرشی (۱۹۶۹) بزهکاری را ناشی از محیط خانواده می داند و معتقد است که وجود علاقه و دلبستگی میان فرزند و والدین مانع گرایش به انحرافات همچون اعتیاد و فرار از خانه می شود (هیرشی ۱۹۶۹ به نقل از Fatemi et al., 2016). روان شناسان نیز نیاز اساسی کودک به محبت والدین را پررنگ دانسته و تأکید می کنند که بی توجهی به این نیازها، زمینه بروز اختلالات رفتاری را افزایش می دهد (Karimian, 2008). نظریه پیوند اجتماعی هیرشی نیز بر اهمیت دلبستگی، تعهد، مشارکت و ایمان در روابط خانوادگی تأکید دارد و بیان می کند که هرچه این پیوندها قوی تر باشند، احتمال بروز انحرافات کاهش می یابد. در همین راستا، خانواده ها می توانند با تقویت خودکنترلی و هوش هیجانی، فرزندان خود را در برابر استفاده افراطی و مشکل ساز از اینترنت محافظت کنند. استراتژی های والدین در مدیریت فضای سایبری شامل پنج نقش اصلی است: نقش فعال در استفاده، نقش فعال در تأمین امنیت، نقش محدودکننده، نقش نظارتی و نظارت فنی. در این میان، نقش محدودکننده و نقش فعال در استفاده، به عنوان راهبردهای پیشگیرانه شناخته می شوند؛ در حالی که نقش های امنیتی و نظارتی بیشتر زمانی به کار گرفته می شوند که کودکان تجربه منفی آنلاین داشته باشند. بنابراین، حفاظت از کودکان در فضای مجازی نباید صرفاً به معنای ایجاد محدودیت باشد، بلکه باید بر توانمندسازی آنان برای مواجهه آگاهانه و ایمن با تهدیدهای فضای سایبری متمرکز شود.

محدودیت ها و پیشنهاد های پژوهش

این پژوهش با محدودیت هایی مواجه بود؛ از جمله سنجش نشدن اثربخشی پروتکل در بلندمدت و فقدان جلسات یادآوری، کنترل نشدن متغیرهای مداخله گر مانند جنسیت، سن، هوش عاطفی و سازگاری اجتماعی و همچنین دشواری در تعمیم نتایج به سایر کودکان آسیب پذیر. بر همین اساس پیشنهاد می شود پژوهش های آتی در دوره های زمانی طولانی تر و همراه با آزمون های یادآور اجرا شوند و اثر ویژگی های فردی کودکان همچون جنسیت، سن و هوش عاطفی بر کارایی پروتکل نیز بررسی گردد. علاوه بر این، مؤلفه های راهبردی استخراج شده می تواند در طراحی کارگاه های آموزشی برای دیگر گروه های آسیب پذیر مورد استفاده قرار گیرند. همچنین توصیه می شود مراکز نگهداری، مشاوران و سازمان های مرتبط با کودکان طلاق با تشکیل کارگروه های تخصصی به بازخوانی و اجرای این پروتکل پرداخته و برای کاهش آسیب های نوپدید اجتماعی برنامه های راهبردی بلندمدت تدوین نمایند. در نهایت، تبدیل این پروتکل به دفترچه یا کتابچه راهنمای مربیان می تواند زمینه ساز آموزش نظام مند و کاربردی برای کودکان طلاق باشد.

تعارض منافع

نویسندگان هیچگونه تعارض منافی ندارند.

اخلاق پژوهش

به هر کدام از شرکت کنندگان فرم رضایت آگاهانه داده شد تا در جریان اهداف پژوهش قرار گیرند. به طور کلی نکات مربوط به اخلاق پژوهش از جمله رعایت حریم خصوصی جامعه پژوهش، دقت در استناددهی، رعایت ارزش های اخلاقی در گردآوری داده ها، امانت داری در استفاده از منابع و عدم سوگیری در تحلیل داده ها از سوی پژوهشگران اعمال گردید.

حمایت مالی

در هیچ یک از مراحل انجام این پژوهش هیچگونه منابع مالی دریافت نشده است.

سپاسگزاری

بدین وسیله از تمامی عزیزانی که در انجام هرچه بهتر این پژوهش، ما را همراهی نمودند قدردانی به عمل می آوریم.

References

- Ali, S., Haykal, H. A., & Youssef, E. Y. M. (2023). Child sexual abuse and the internet—a systematic review. *Human Arenas*, 6(2), 404-421.
<https://doi.org/10.1007/s42087-021-00228-9>
- Brown, J., & Sclater, S. D. (2019). Divorce: A psychodynamic perspective. In *Undercurrents of divorce* (pp. 145-160).
- DuPont-Reyes, M. J., Villatoro, A. P., Phelan, J. C., Painter, K., & Link, B. G. (2020). Adolescent views of mental illness stigma: An intersectional lens. *American Journal of Orthopsychiatry*, 90(2), 201.
<https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/ort0000425>
- Esmailizadeh, V. (2016). The role of the family in preventing crimes and social harm. *Ilam Police Science Quarterly* 6(24), 69-60. (Persian)
<https://www.magiran.com/paper/2479592/>
- Fatemi, D., Rahimi, A., Saadati, M., & Abbaszadeh, M. (2016). The Survey of Family's Role in Delinquency of Teenagers (Case Study: Zanjan City's Teenagers). *Strategic Research on Social Problems in Iran*, 5(3), 35-50. (Persian)
<https://doi.org/10.22108/ssoss.2016.20960>
- Firozjaeian, A. A., Sadeghi, S., Janmohammadi, V., & Lotfi, T. (2018). Meta-analysis of studies about divorce in Iran. *Journal of Woman and Family Studies*, 6(2), 111-143. (Persian) <https://doi.org/10.22051/jwfs.2017.15089.1438>
- Gálik, S. (2019). On human identity in cyberspace of digital media. *European Journal of Transformation Studies*, 7(2), 33-44.
- Graafland, J. H. (2018). New technologies and 21st century children: Recent trends and outcomes.
- Hassani, M. R., hedayati, M., & Mohammadzadeh, F. (2017). Meta-Analysis of Studies on the Attitude towards Divorce (1382-1384). *Journal of Iranian Social Studies*, 11(0), 126-151. (Persian)
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20083653.1396.11.0.6.1>
- Hesse, M., Thylstrup, B., Seid, A. K., & Skogen, J. C. (2020). Suicide among people treated for drug use disorders: a Danish national record-linkage study. *BMC public health*, 20, 1-9. <https://link.springer.com/article/10.1186/s12889-020-8261-4>
- Imani, M., & Shiralynia, Kh. (2017). The role of family function and process in adolescents' Internet addiction. *Family Counseling and Psychotherapy Quarterly*, (2), 163-142. (Persian) <https://dori.net/dor/20.1001.1.22516654.1394.5.2.7.5>
- Islam, A. N., Laato, S., Talukder, S., & Sutinen, E. (2020). Misinformation sharing and social media fatigue during COVID-19: An affordance and cognitive load perspective. *Technological forecasting and social change*, 159, 120201.
<https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120201>

- Jeremy, A. (2015). The temporal effects of divorces and separations on childrens academic achievement and prodlm behavior. *Journal of Divorce and Remarriaga*, 56, 25-42. <https://doi.org/10.1080/10502556.2014.972204>
- Kabyn, A. (2023). The Psychological Consequences of Children of Parental Divorce. *Canadian Journal of Family and Youth/Le Journal Canadien de Famille et de la Jeunesse*, 15(2), 120-125. <https://doi.org/10.29173/cjfy29923>
- Karimian, H. (2008). A look at juvenile delinquency. *Knowledge*, (126), 141-156. (Persian) <https://ensani.ir/fa/article/70003/>
- Mohammad Khani, S. (2008). Risk and protective factors of alcohol, tobacco and other illicit drugs used among 13 to 18 years-old adolescents. *Educational Psychology*, 4(12), 38-69. (Persian)
- Nikolovska, M. (2020). The Internet as a creator of a criminal mind and child vulnerabilities in the cyber grooming of children. *JYU dissertations*. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-7963-8>
- Olofsson, E. (2019). Children of divorce: Long-term psychological effects and neurological consequences. <http://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:1349746>
- Piri, S., Niazi, M., Piri, H., & Khoshroo, Z. (2021). Early divorces; An attempt to get rid of the discourse of tradition in the city of Ilam. *Journal of Social Problems of Iran*, 11(2), 41-73. (Persian) <https://doi.org/10.22059/ijsp.2021.82671>
- Qamari Givi, M., & Khoshnodunya Chamachai, B. (2017). Comparison of social skills, mental health and academic performance in children with divorced, divorced and normal parents. *Family Studies*, 12(45), 92-69. (Persian) <https://magiran.com/p1581941>
- Qolizadeh, B. (2019). Investigating the social harms of teenagers and the role of the media in its prevention and control. *Journal of Media*, 31(1), 166-147. (Persian) <https://dorl.net/dor/20.1001.1.10227180.1399.31.1.7.1>
- Ranjdoost, Sh. (2019). The role of Islamic lifestyle in reducing emerging social harms. *Islamic Lifestyle with a Health Focus*, 3(2), 83-90. (Persian) https://www.islamiilife.com/article_189511.html
- Sarookhani, B., Khademian, T., & Naderi, F. Z. (2014). Female heads of households and problems of children's socialization (case study: female heads of households covered by Tehran Municipality). *Social Studies and Research in Iran*, 3(4), 539-558. (Persian) <https://doi.org/> <https://doi.org/10.22059/jisr.2015.54347>
- Sarrami, N., Yazdkhasti, F., & Samani, H. R. (2017). The effectiveness of psychodrama with the content of mutual behavior analysis on emotional regulation and adaptive social performance of abused adolescent girls. *Clinical Psychology*, 9(4), 83-94. (Persian) <https://doi.org/10.22075/jcp.2018.9802>
- Sattari Sefidan Jadid, K., Rouholamini, M. S., & Zare-Moghaddam, A. (2019). Effectiveness of self-assertive training on teenagers with divorced parents. *Rooyesh-e-Ravanshenasi Journal (RRJ)*, 7(10), 85-96. (Persian) <http://frooyesh.ir/article-1-714-fa.html>
- Sclater, S. D., & Piper, C. (2019). The family law act 1996 in context. In *Undercurrents of divorce* (pp. 3-29).

- Shanholtz, C. E., Messer, D., Davidson, R. D., Randall, A. K., & Horan, J. J. (2017). A randomized clinical trial of online stress inoculation for adult children of divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 58(8), 599-613.
<https://doi.org/10.1080/10502556.2017.1354278>
- Shekarbeigi, A. (2006). Investigating the relationship between divorce and delinquency of children (14 to 18 years old in Tehran). *Journal of Sociology of Ashtian Azad University*, (5). (Persian)
- Skeer, M., McCormick, M. C., Normand, S. L. T., Buka, S. L., & Gilman, S. E. (2009). A prospective study of familial conflict, psychological stress, and the development of substance use disorders in adolescence. *Drug and alcohol dependence*, 104(1-2), 65-72. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2009.03.017>
- Somohano, V. (2013). *Mindfulness, attachment style and conflict resolution behaviors in Romantic relationships*. Doctoral dissertation, Humboldt State University.
- Sotoudeh, H. (2015). *Social Pathology (Sociology of Deviations)*. Tehran. In: Avaye Noor Publications.(In Persian).
- Visser, M., & Van Lawick, J. (2021). *Group Therapy for High-Conflict Divorce: The 'No Kids in the Middle' Intervention Programme*. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780429023910>
- Weaver, J. M., & Schofield, T. J. (2015). Mediation and moderation of divorce effects on children's behavior problems. *Journal of Family Psychology*, 29(1), 39.
<https://doi.org/10.1037/fam0000043>